

Попов О.І.,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри цивільного процесу,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,

м. Харків, Україна

МАЛОЗНАЧНІСТЬ СПРАВИ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ФІЛЬТР ДОСТУПУ ДО СУДУ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Новелізація цивільного процесу, що відбулась унаслідок прийняття в 2017 році нової редакції Цивільного процесуального кодексу України (далі за текстом – ЦПК України), дістала свого вираження у вигляді появи нових процесуальних інститутів та процедур до цього не відомих національній системі цивільного судочинства. Однією з таких яскравих новел стало запровадження у цивільному процесуальному законодавстві категорії «малозначна справа», а також окремого процесуального порядку розгляду таких справ у формі спрощеного позовного провадження (глава 10 розділу III ЦПК України).

Поряд з наведеним законодавець передбачив можливість розгляду малозначних справ лише в межах двох інстанційних циклів (суд першої інстанції – суд апеляційної інстанції). Відповідно до положень ст. 389 ЦПК України судові рішення у малозначних справах, за загальним правилом, не підлягають касаційному оскарженню.

Таким чином, з урахуванням змісту п. 1 ч. 4, ч. 6 ст. 19 ЦПК України, об'єктами касаційного оскарження не можуть виступати рішення, ухвалені за результатами розгляду:

- а) малозначних спорів у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, незалежно від того за правилами якого позовного провадження вони були розглянуті;
- б) спори, які розглядалися судом в порядку спрощеного позовного провадження, як малозначні, так і справи незначної складності чи інші справи, визначені судом як малозначні в порядку статей 19 та 274 ЦПК України.

Наведений підхід законодавчого створення бар'єру доступу малозначних справ до суду касаційної інстанції є класичним прикладом процесуальних перешкод, які в юридичній літературі прийнято іменувати «процесуальними фільтрами» або «касаційними фільтрами» [1].

Зазначений «процесуальний фільтр» ми й пропонуємо дослідити в межах цієї роботи, окремо розглянувши особливості застосування відповідних процесуальних норм у практиці Верховного Суду як суду касаційної інстанції.

Слід відзначити, що законодавчі нововведення в частині неможливості касаційного перегляду рішень у малозначних справах стали одним із найдискусійніших питань як на етапі обговорення законопроекту про внесення змін до ЦПК України, так і після його прийняття. Свідченням цьому можуть слугувати численні публікації як представників наукових правничих шкіл, так і практикуючих правників, у тому числі й суддів новоствореного Верховного Суду [2; 3; 4; 5].

Зокрема, в деяких публікаціях відстоюється точка зору, що запровадження вказаного «касаційного фільтру» несе загрозу порушення гарантованого Конституцією України права на касаційне оскарження судових рішень та створює перешкоди у доступі до правосуддя [2; 3].

Долучаючись до окресленої дискусії, насамперед, відзначимо, що конституційне право на апеляційне і касаційне оскарження судових рішень не є безумовним, оскільки положення п. 8 ст. 129 Основного Закону у чинній редакції передбачають можливість обмеження права на касацію у визначених законом випадках.

Існування у законодавстві процесуальних фільтрів доступу до суду касаційної інстанції є достатньо поширеною світовою практикою й зумовлене специфікою природи касації як екстраординарної форми перегляду судових рішень, а також функціями вищих судових установ зокрема, такою з них як забезпечення єдності судової практики [6, с. 34, 386, 389].

Наведений підхід у створенні обмежень в доступі до вищих судових установ повністю узгоджується із положеннями Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи R (95) 5 від 07 лютого 1995 року «Щодо введення в дію й поліпшення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і торгівельних справах» (далі – Рекомендація), які наголошують перед державами-членами про необхідність вживати заходи стосовно виключення з права на оскарження окремих категорій справ, серед яких, зокрема, виділяються справи щодо позовних вимог на невелику суму (п. «а» ст. 3 Рекомендації). При цьому п. «с» ст. 7 Рекомендації окремо передбачено, що скарги до суду третьої інстанції повинні подаватися, передусім, в рамках тих справ, які будуть розвивати право або сприяти односторонньому тлумаченню закону й за умови, що такі справи вже пройшли слухання у судах двох інстанцій. До того ж, коло таких справ може бути обмежене тими скаргами, які стосуються питань права, що мають значення для всього суспільства в цілому, внаслідок чого Комітет Міністрів рекомендує вимагати від особи, яка подає скаргу, обґрунтування того, чому її справа буде сприяти досягненню вищевказаних цілей [7].

Окремо питання запровадження «процесуальних фільтрів» на шляху до суду касаційної інстанції, в контексті забезпечення права на доступ до правосуддя, містяться у прецедентній практиці Євро-

пейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, у своїх рішеннях ЄСПЛ наголошує, що право на суд, одним з аспектів якого є право на доступу до суду не є абсолютним і воно може бути обмеженим, особливо щодо умов прийнятності скарги. Разом із тим, право доступу до суду не може бути обмежене таким чином або у такій мірі, що буде порушена сама його сутність. Ці обмеження повинні мати законну мету та дотримуватися пропорційності між використаними засобами та досягнутими цілями (рішення у справах «Голдер проти Сполученого Королівства» та «Гуерін проти Франції») [8; 9].

У рішеннях по справах «Леваж Престасьон Сервіс проти Франції» та «Бруалья Гомес де ла Торре проти Іспанії» ЄСПЛ відзначив, що умови прийняття касаційної скарги для розгляду можуть бути суворішими, ніж для заяви в першій інстанції. Зважаючи на особливий статус суду касаційної інстанції, процесуальні процедури у суді касаційної інстанції можуть бути більш формальними, особливо, якщо провадження здійснюється судом після їх розгляду судом першої інстанції, а потім судом апеляційної інстанції [10; 11].

Крім того, у рішенні 2018 року по справі «Зубац проти Хорватії» ЄСПЛ було сформульовано критерії застосування законодавчих обмежень щодо доступу до Верховного суду, а саме: передбачуваність обмеження; несприятливі наслідки помилок під час провадження, що призвело до відмови заявникові у доступі до вищого суду; можливість стверджувати, що такі обмеження здатні спричинити «надмірний формалізм» (п. 109).

Розглядаючи зазначену справу ЄСПЛ наголосив, що коли національне законодавство дало суду змогу відфільтрувати справи, що надходять до нього, вищий суд, вирішуючи питання про надання доступу, не обмежений помилковою оцінкою цього порогу, наданою судами нижчої інстанції (п. 86).

У п. 105 цього рішення Суд також зауважив, що оскаржуване обмеження доступу до Верховного Суду охоплюється загальновизнаною легітимною метою встановленого законодавством порогу *ratione valoris* для скарг, що подаються на розгляд Верховного Суду,

яка полягає в тому, щоб забезпечувати розгляд у Верховному Суді, з огляду на саму суть його функцій, лише справ необхідного рівня значущості [12].

У довершення до всього вищезазначеного зауважимо, що положеннями ст. 389 ЦПК України передбачена можливість подолання «касаційного фільтру» за ознакою малозначності справи в окремих випадках, а саме якщо:

- 1) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики;
- 2) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи;
- 3) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу
- 4) суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково.

Крім того, виходячи зі змісту ч. 6 ст. 403 ЦПК України касаційна скарга, в тому числі й на рішення ухвалене в малозначній справі, підлягає прийняттю, а справа – передачі на розгляд до Великої Палати Верховного Суду, у випадках, коли заявник оскаржує судові рішення з підстав порушення правил предметної чи суб'єктної юрисдикції.

Разом із тим, аналіз вищеперерахованих підстав вказує на здебільшого оціночний характер категорій, покладених у їх основу. Іншими словами, вирішення питання про відкриття касаційного провадження у малозначній справі з урахуванням перелічених у п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України випадків законодавець виводить у площину судової дискреції. Проте реалізація дискреційних повноважень суду касаційної інстанції не повинна сприйматись як необмеженість судового розсуду, в аспекті дотримання вимог принципу правової визначеності.

Згідно змісту Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи R (80) 2 від 11 березня 1980 року «Стосовно реалізації адміністративними органами влади дискреційних повноважень», дискреційними визнаються повноваження владного суб'єкта обирати в конкретній ситуації між альтернативами, кожна з яких є правомірною. Виходячи з цього не можна допускати, щоб використання дискреційних повноважень при застосуванні цих норм призводило до порушення законних прав та інтересів осіб, які звернулися до суду [13].

В цьому контексті слід погодитись із думкою А.О. Монаєнка, що нечітке визначення в законі обставин для перегляду Верховним Судом судових рішень та їх переліку може призвести до ситуації, коли надання Верховному Суду права на дискрецію при вирішенні питання допуску справи не завжди підсилюватиме засади доступності правосуддя, оскільки кожна справа може оцінюватися суб'єктивно крізь призму її обставин та можливих правових наслідків для особи, суспільства і держави. Наведене, на думку вченого, не повною мірою може забезпечувати реалізацію принципу верховенства права [5, с. 35].

Окреслену проблему, на наш погляд, доцільно розглянути через аналіз практики застосування відповідних положень цивільного процесуального законодавства Верховним Судом.

Передусім відзначимо, що вибірковий аналіз практики застосування Верховним Судом положень ст. 389 ЦПК України на стадії відкриття касаційного провадження вказує на те, що суд, здебільшого, відмовляє у допуску касаційної скарги на судові рішення у малозначних справах, активно застосовуючи досліджуваний нами «касаційний фільтр». Разом із тим, незважаючи на невелику питому вагу випадків успішного подолання такого фільтру, саме вони викликають особливий інтерес до вивчення.

Як відзначалось вище, першою підставою для відкриття касаційного провадження у малозначній справі процесуальний закон визначає *фундаментальне значення правового питання для формування єдиної правозастосовчої практики*. В наведеному випад-

ку існування такої підстави є цілком обґрунтованим і зумовленим функцією Верховного Суду по забезпеченню однакового застосування норм права судами (ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Так, Верховним Судом при розгляді касаційної скарги на постанову апеляційного суду Дніпропетровської області від 20 березня 2018 року по справі № 210/6117/13-ц, яка стосувалася кредитних правовідносин було встановлено, що справа за своїм характером відноситься до категорії малозначних в силу вимог закону, оскільки ціна позову становила 46 147,60 грн., що не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Разом із тим, суддя-доповідач при прийнятті рішення про відкриття касаційного провадження погодився із доводами заявників стосовно того, що касаційна скарга може стосуватися питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики. В обґрунтування свого рішення, суд касаційної інстанції посилався на те, що викладені у оскаржених рішеннях висновки не узгоджуються з правовими висновками Верховного Суду України та Касаційного цивільного Суду в складі Верховного Суду, а тому необхідність забезпечення єдності судової практики в такій ситуації видається пріоритетною в порівнянні з малозначним характером справи [14].

В іншій справі, яку можна привести як приклад застосування Верховним Судом пп. «а» п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України суд, відкриваючи касаційне провадження у малозначній справі, констатував наявність питання права, яке має фундаментальне значення для забезпечення єдиної судової практики застосування положень ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» в частині сплати судового збору у справах про захист прав споживачів [15]. У наведеній справі існування різних підходів у застосуванні судами положень законодавства стосовно покладення на учасників справи про захист прав споживачів обов'язку нести витрати по сплаті судового збору стало причиною надання такому правовому питанню

статусу фундаментального з точки зору потреби у забезпеченні однакових підходів до правозастосування.

Позбавлення можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи є окремою підставою для подолання «касаційного фільтру» за ознакою малозначності справи. Наведена підстава потребує застосування у тих випадках, коли обставини, встановлені під час розгляду малозначної справи мають преюдиційне значення при розгляді іншої справи.

Для прикладу можна навести справу № 701/167/18-ц, яка розглядалася судами за позовом страхової компанії до фізичної особи про відшкодування матеріальної шкоди в порядку регресу на підставі ст. 38 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів». Рішеннями судів першої та апеляційної інстанції позов страхової компанії було задоволено. Виходячи з того, що за розміром ціни позову справа відносилась до категорії малозначних, касаційне оскарження судових рішень по такій справі не допускалось. Разом із тим, суддя-доповідач, розглядаючи матеріали касаційної скарги підтримав позицію заявника щодо необхідності касаційного перегляду оскаржуваних рішень, виходячи з того, що до заявника був поданий позов про відшкодування майнової шкоди в іншій справі, провадження в якій було зупинене до вирішення спору у даній справі. Відмова у відкритті касаційного провадження в такому випадку позбавляє заявника можливості спростувати обставини встановлені у даній справі при розгляді судом іншої справи, а тому суд, застосувавши пп. «б» п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України відкрив касаційне провадження [16].

Найбільш цікавою й водночас неоднозначною в контексті застосування вбачається така підстава для касаційного перегляду малозначної справи як *значний суспільний інтерес або виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу*. Зважаючи не те, що цивільне процесуальне законодавство не містить ви-

значення понять «значний суспільний інтерес» та «винятковість значення для учасника справи», в силу їх оціночного характеру, встановлення наявності чи відсутності відповідної підстави є виключно дискреційним повноваженням суду касаційної інстанції, яке може бути застосовано в силу внутрішнього переконання судді. Аналіз практики застосування пп. «в» п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України вказує на різноманіття підходів до розуміння вищевказаних категорій, виходячи з особливостей правового питання, предмету спору та індивідуальних особливостей учасників справи.

Так, Верховний суд в своїй ухвалі про відкриття касаційного провадження по справі № 408/4122/17-ц, обґрунтовуючи наявність значного суспільного інтересу у розгляді справи, виходив із предмету позовних вимог та обставин справи. Зокрема, предметом спору у зазначеній справі було стягнення з відповідача на користь позивача заборгованості із заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні, що виникла внаслідок обставин непереборної сили (воєнний конфлікт на території Луганської області та здійснення у зв'язку із цим антитерористичної операції), а саме: захоплення з 13 березня 2017 року невстановленими особами виробничих та адміністративно-інформаційних потужностей товариства з обмеженою відповідальністю «ДТЕК Свердловантрацит», у зв'язку з чим втрачено доступ до первинних документів, на підставі яких має здійснюватися розрахунок заборгованості із заробітної плати, яку належить виплатити позивачу. Таким чином, особливий характер справи, зумовлений складністю її вирішення внаслідок обставин воєнного конфлікту на Сході України, а також значна кількість подібних справ, які розглядаються судами стали підставою для надання малозначній справі статуту такої, що становить значний суспільний інтерес та відкриття провадження за касаційною скаргою [17].

У свою чергу аналіз позитивної практики подолання «касаційного фільтру», виходячи з критерію «винятковості значення для учасника справи» вказує на те, що суд касаційної інстанції в наведе-

них випадках керується у сукупності декількома факторами, як-то предмет спірних правовідносин, ціна позову, статус заявника тощо.

Так, відкриваючи провадження за касаційною скаргою по справі № 210/19958/15-ц, Верховний Суд зазначив, що незважаючи на ту обставину, що ціна позову становить 23 934,93 грн., тобто справа є малозначною в силу вимог закону, така справа має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу, оскільки стягнута рішенням суду апеляційної інстанції сума є значною для її сім'ї, а виконання рішення може поставити сім'ю у скрутне фінансове становище, та вплинути на права малолітніх дітей [18].

Застосування критерію «винятковості справи», як вже підкреслювалось вище, є індивідуальним у кожній справі, а тому охопити всі можливі випадки є об'єктивно неможливим. Серед проаналізованої практики Верховного Суду зустрічається обґрунтування «винятковості» через такі фактори як характер грошових коштів, що підлягають стягненню (заробітна плата, як основне джерело доходів особи та членів її сім'ї; шкода, заподіяна ушкодженням здоров'я при ліквідації ядерної аварії на ЧАЕС; перерахунок пенсійних виплат та ін.), особливості предмету спору (звернення стягнення на предмет іпотеки, який є єдиним житлом особи) тощо [19; 20; 21].

Помилковість у віднесенні справи до категорії малозначних як підстава для відкриття касаційного провадження може бути констатована у двох випадках:

- 1) коли суд першої інстанції розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу, яка в силу положень ч. 4 ст. 274 ЦПК України повинна була розглядатись виключно за правилами загального позовного провадження;
- 2) коли суд безпідставно відніс справу до категорії малозначних, необґрунтовано застосувавши критерії, визначені у ч. 3 ст. 274 ЦПК України.

При першому випадку наявність помилки є очевидною й не створюватиме жодних проблем при подоланні «касаційного фільтру». Разом із тим в іншому випадку виявлення окресленої по-

милки на стадії відкриття касаційного провадження видається доволі проблематичним, оскільки надання справі статусу незначної складності є дискреційним повноваженням суду першої інстанції при вирішенні питання про відкриття провадження у справі, а тому позиція суду першої інстанції та суду касаційної інстанції стосовно малозначності справи у кожному конкретному випадку може різнитися, виходячи насамперед із суб'єктивного сприйняття судьями критеріїв, визначених у ч. 3 ст. 274 ЦПК України.

Особливо ця проблема стає дотичною до спорів немайнового характеру, стосовно яких доволі складно чітко визначити критерій малозначності. Так, ухвалою Верховного Суду по справі № 369/9085/17-ц було відкрито касаційне провадження з посиланням на пп. «г» п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України. Обґрунтовуючи своє рішення суд касаційної інстанції виходив із того, що предметом позову у наведеній справі є визнання договору про пайову участь у створенні і розвитку інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури села укладеним. Виходячи з цього така справа за своїм характером не може визнаватись малозначною, а тому апеляційний суд, на думку суду касаційної інстанції, помилково відніс вказану справу до категорії малозначних [22].

Слід звернути увагу на те, що значна більшість проаналізованих рішень Верховного Суду, в яких позитивно вирішувалося питання про допуск касаційних скарг у малозначних справах, не містить детальної аргументації суду стосовно того, у чому саме полягає «фундаментальне значення правового питання», «значний суспільний інтерес» чи «винятковість значення для учасника справи». Така невисловленість на нашу думку не здатна сприяти однозначності у застосуванні положень п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України та слугувати орієнтиром при розгляді подібних питань. Крім того, відсутність обґрунтованих мотивів прийняття касаційних скарг чи навпаки – відмови у їх прийнятті з посиланням на малозначність справи не відповідає вимозі вмотивованості судових рішень як складового елементу права на справедливий судовий розгляд [23, с. 205, 209-210].

Відкритим і, водночас, дискусійним залишається також питання про те, чи зобов'язаний заявник при зверненні до Верховного Суду із касаційною скаргою на рішення у малозначній справі окремо наводити свої аргументи на користь існування підстав для подолання відповідного «касаційного фільтру». Відштовхуючись від загальних засад цивільного судочинства, вважаємо, що це не є процесуальним обов'язком учасників справи і суддя-доповідач, при розгляді питання про відкриття провадження за касаційною скаргою має самостійно визначати присутність підстав, перелічених у п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України, незважаючи на наявність чи відсутність відповідного клопотання з боку заявника.

Підводячи підсумки проведеного дослідження відзначимо, що існування в законодавстві «касаційних фільтрів», у тому числі за ознакою малозначності справи не слід розглядати як обмеження у доступі до правосуддя. Вказаний механізм, на наш погляд, навпаки переслідує мету розвантаження суду касаційної інстанції та прискорення розгляду окремих категорій справ в межах інстанційних циклів цивільного судочинства. Наведений підхід відповідає світовій практиці та цілком узгоджується із положеннями Рекомендації R (95) 5 від 07 лютого 1995 року. В окремих випадках він сприяє забезпеченню однакового застосування правових норм судами, коли касаційна скарга містить питання, що мають фундаментальне значення.

При цьому аналіз практики застосування Верховним Судом положень п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України свідчить про наявність суперечливих підходів у розумінні таких категорій як «фундаментальне значення правового питання», «значний суспільний інтерес», «винятковість значення для учасника справи». Останнє, на нашу думку, обумовлює потребу у виробленні рекомендаційних роз'яснень на рівні Пленуму Верховного Суду задля формування уніфікованих підходів до застосування положень цивільного процесуального законодавства під час вирішення питання про відкриття касаційного провадження й, відповідно, дотримання вимог принципу правової визначеності.

1. Гусаров К.В. Допуск до оскарження судових рішень як процесуальний фільтр у цивільному процесі // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна Серія «Право». ХНУ, 2013. Вип. № 1082. С. 183-186.
2. Ахмач Г.М. Застосування процесуальних «фільтрів» під час перегляду судових рішень у касаційній інстанції // Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 4. С. 68-71.
3. Глуценко С. Касаційні фільтри – обмеження доступу до суду чи процесуальна економія // Судебно-юридическая газета. Блог. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/105392-kasatsiyeni-filtri-obmezhennya-dostupu-do-sudu-chi-protseualna-ekonomiya>.
4. Лесько А. Малозначність справ цивільної юрисдикції як критерій для їх розгляду у спрощеному позовному провадженні та відмови у відкритті касаційного провадження // Інтернет видання «Цензор. НЕТ» URL: https://censor.net.ua/blogs/1106926/maloznachnst_sprav_tsilvno_yurisdikts_yak_kriteryi_dlya_h_rozglyadu_u_sproschennomu_pozovnomu_provadjenn.
5. Монаенко А. «Касаційні фільтри». Деякі питання допуску до перегляду судових рішень ВС // Юридична газета. 2018. N 29/30(10 липня). С. 34-35.
6. Проверка судебных постановлений в гражданском процессе стран ЕС и СНГ. Монография / З.Х. Баймолдина, К.В. Гусаров, В.В. Комаров и др.; под ред. Е. А. Борисовой. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма : ИНФРА-М, 2012. 768 с.
7. Рекомендация R (95) 5 Комитета Министров «Относительно введения в действие и улучшения функционирования систем и процедур обжалования по гражданским и торговым делам» от 07 февраля 1995 года. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_153.
8. Case “Golder v. the United Kingdom”, 12 of February 1975. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57496>.
9. Case “Guérin v. France”, 29 of July 1998. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58204>.

10. Case “Levages Prestations Services v. France”, 23 of October 1996. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58065>.
11. Case “Brualla Gomez de la Torre v. Spain”, 19 of December 1997. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58127>.
12. Case “Zubac v. Croatia”, 5 of April 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-181821>.
13. Recommendation No R (80) 2 of the Committee of Ministers “Concerning the Exercise of Discretionary Powers by Administrative Authorities” ad. 11 of March 1980. URL: <https://rm.coe.int/09000016804f22ae>.
14. Ухвала Верховного Суду від 02.07.2018 по справі № 210/6117/13-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75133371>.
15. Ухвала Верховного Суду від 26.06.2018 по справі № 766/1760/17-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74963375>.
16. Ухвала Верховного Суду від 27.08.2018 по справі 701/167/18-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76166463>.
17. Ухвала Верховного Суду від 02.07.2018 по справі № 408/4122/17-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75152533>.
18. Ухвала Верховного Суду від 12.04.2018 по справі № 210/19958/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73369044>.
19. Ухвала Верховного Суду від 27.07.2018 по справі № 757/26722/17-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75528633>.
20. Ухвала Верховного Суду від 24.04.2018 по справі № 377/647/17-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73598730>.
21. Ухвала Верховного Суду від 25.05. 2018 по справі № 591/3433/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74376108>.
22. Ухвала Верховного Суду від 04.04.2018 по справі № 369/9085/17-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73437827>.
23. Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві: монографія. Харків : Слово, 2015. 281 с.